

Bidden voor wonen of werken

Twaalfhonderd kerken worden de komende tien jaar overbodig. Hen wacht sloop of herbestemming. Iedereen hoopt op een waardige functie, maar niemand weet hoe dat te betalen.

Voor de Julianakerk in de Haagse wijk Transvaal dreigde aan het einde van de jaren negentig sloop. Maar de gemeente Den Haag vond dat het markante gebouw met zijn zestig meter hoge toren behouden moest blijven, en kocht de kerk. Na een ingrijpende renovatie is het tegenwoordig een ontmoetings- en informatiecentrum.

De Julianakerk is hiermee aan sloop ontkomen, de vraag is voor hoeveel kerken die hun functie zullen verliezen in de komende jaren, dat ook zal gelden. Uit het vorige week verschenen onderzoeksrapport Herbestemming van kerkgebouwen en kerklocaties van de bisdommen Haarlem en Rotterdam, blijkt dat er eind 2007 nog ruim 4200 kerkgebouwen waren. Een aanzienlijk deel van de kerken, twaalfhonderd schatten de bisdommen, zal de komende tien jaar overbodig worden. In een ander, eveneens vorige week verschenen, rapport Geloof in de toekomst! pleiten de Rooms-Katholieke kerk (RKK) en Protestantse Kerk Nederland (PKN) voor meer overheidssteun bij de instandhouding van kerkgebouwen.

Om de 'massale vernietiging van kerkgebouwen' te stoppen is een paar jaar geleden het burgerinitiatief Taskforce Toekomst Kerkgebouwen in het leven geroepen. Met elk kerkgebouw dat wordt gesloopt, verdwijnt er een stukje cultureel erfgoed, zegt bestuurslid van het burgerinitiatief Gerrit Vermeer. Volgens Vermeer, docent architectuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam (UvA), zijn er in Nederland zoveel kerken afgebroken dat het landschap op sommige plekken 'onherstelbaar' is veranderd.

Maar de mentaliteit van slopen is langzaam omgeslagen. 'Kerkmakelaar' Mickey Bosschert, oprichtster en directrice van het bedrijf Reliplan, dat adviseert bij het zoeken naar nieuwe functies voor kerkgebouwen, merkt dat er de laatste jaren meer belangstelling is voor kerkgebouwen. Uit onderzoek blijkt dat ook. Sinds 2000 komt herbestemming drie keer zo vaak voor als sloop.

Lang geleden gebeurde dat ook al. 'In 1572 werden er al kerken herbestemd als vleeshal en als ziekenhuis', zegt Gerrit Vermeer. En poppodium Paradiso is sinds 1968 gevestigd in een voormalig kerkgebouw van de Vrije Gemeente in Amsterdam. Recentere voorbeelden: in Bergen op Zoom is de Heilige Maagdkerk omgebouwd tot stadsschouwburg, de Bernadettekerk in Helmond is een supermarkt, in de Schiedamse Opstandingskerk wonen tegenwoordig mensen, de Maastrichtse Dominicanenkerk is een boekhandel geworden en in Den Haag is de Pius X-kerk omgebouwd tot een groot zorgcentrum.

Onrendabel

Maar het ombouwen van kerkgebouwen gaat niet zomaar. Bij herbestemming van kerkgebouwen spelen allereerst praktische zaken een rol. Een kerk heeft meestal veel ruimte, maar in verhouding weinig vloeroppervlak en vaak onhandige hoeken. Ook zijn kerkgebouwen gehorig en donker. En het verwarmen van een grote, tochtige ruimte vergt veel energie.

Eugène van Deutekom, voorzitter van de diocesane commissie voor kerkelijk kunstbezit in het bisdom Den Bosch, deed voor zijn afstudeerscriptie aan een pauselijke universiteit in Rome onderzoek naar mogelijkheden voor nieuwe bestemmingen van kerkgebouwen in Nederland. Daaruit bleek dat kerkgebouwen zich erg moeilijk economisch rendabel laten herbestemmen, en dat een economisch haalbare nieuwe functie meestal een commerciële is. 'En dat staat op gespannen voet met de waardigheid van het gebouw', zegt Van Deutekom.

Ook een moskee ligt moeilijk. De Katholieke en Protestantse Kerk hebben een overschot aan kerkgebouwen, terwijl veel moslimgemeenschappen juist staan te springen om gebedsruimten. Maar het komt vrijwel nooit voor dat een islamitische gemeenschap een leegstaande christelijke kerk betreft. Een van de uitzonderingen is de voormalige Sionskerk in Groningen, die al jarenlang als moskee fungeert.

Bij herbestemming is er een verschil tussen de Katholieke en Protestantse kerk. Uit het onderzoek Herbestemming van kerkgebouwen en kerklocaties blijkt dat van de katholieke kerken 53 procent is gesloopt en van de protestantse kerken tien procent. 'Meer dan de protestanten beschouwen de katholieken hun kerken als sacrale ruimten die ingewijd en ingezegend zijn', zegt Van Deutekom.

Protestanten stonden altijd meer open voor herbestemming. Al is inmiddels ook de PKN de gebouwen gaan beschouwen als 'meer dan een verzameling stenen'. Overigens is de situatie per regio verschillend, omdat in de protestantse wereld beslissingen op lokaal niveau worden genomen. In een hervormde dorpskerk op de Veluwe is over het algemeen minder mogelijk dan in een kerkgebouw in de Randstad.

Aan een 'waardige' herbestemming, zoals een bibliotheek of expositieruimte, willen de meeste kerkbesturen meestal wel meewerken. Punt is dat een financier, bijvoorbeeld een projectontwikkelaar, wil verdienen aan een investering. Niet alle leegstaande kerkgebouwen kunnen daarom de maatschappelijk-religieuze bestemming houden of bijvoorbeeld een expositieruimte worden. Dat zegt erfgoedmakelaar Jan-Willem Andriessen, directeur van Redres, een bedrijf gespecialiseerd in herbestemming van cultureel erfgoed. 'Van kunst alleen kun je meestal niet leven.'

Wonen, een van de belangrijkste trends op het gebied van kerkherbestemming, is volgens Andriessen een voorbeeld van 'een functie die zijn eigen broek kan ophouden'. Sommige kerkbesturen zien nog liever dat het kerkgebouw wordt afgebroken dan dat het een 'triviale' nieuwe bestemming krijgt, zegt UvA-docent Vermeer. Daarom willen ze niet dat hun kerk een monument wordt, omdat die daardoor minder snel gesloopt kan worden. 'Zodra kerken genomineerd worden voor de status van monument, vragen de kerkbesturen een sloopvergunning aan.'

Tuinkabouter

Eugène van Deutekom is het daar niet mee eens. 'Op het moment dat een kerk op het punt staat genomineerd te worden kan er van afbraak al geen sprake meer zijn. Het probleem van het behoud van kerkgebouwen ligt niet zozeer bij kerkbesturen die alles willen afbreken, maar bij hen die alle kerken tot koste van alles willen behouden.' Als een kerkgebouw dreigt gesloopt te worden zijn het vaak de, al dan niet gelovige, buurtbewoners die in opstand komen. Niet zelden worden procedures tegen een mogelijke sloop gevoerd. Van Deutekom begrijpt dat wel, een kerk heeft voor veel omwonenden een emotionele en een omgevingswaarde. 'Het is natuurlijk mooi en rustig, zo'n kerk in je achtertuin. Maar als er bijna niemand meer naar de kerk gaat wordt het voor de parochie wel een verdraaid dure tuinkabouter.'

Volgens Van Deutekom is het een wijdverbreid misverstand dat de kerk, en dan vooral de rooms-katholieke, rijk is. 'Ja, we hebben inderdaad veel bezit. Maar om bezit te onderhouden kóst juist veel geld.' De Nederlandse bisdommen moeten zichzelf bedruipen. 'Een collecte op zondagochtend langs zeventig gelovigen is echt geen vetpot hoor', zegt Van Deutekom. En dus zoeken parochies andere vormen van inkomsten, zoals 'sponsorlopen en fancy-fairs'. Maar om bijvoorbeeld de reparatie van een kapot dak te kunnen betalen is er veel geld nodig. Van Deutekom: 'Daarvoor moet de vrouw van de koster wel een hoop appeltaarten verkopen.'

Wanneer kerkgebouwen geen rijksmonument zijn wordt er geen subsidie verstrekt. Bij een teruglopend aantal kerkgangers wordt een kerkgebouw verhoudingsgewijs dus een steeds hogere kostenpost voor de kerkgenootschappen. Die moeten immers zelf opdraaien voor de kosten van het kerkgebouw. Zo'n veertig procent van de uitgaven van de kerkgenootschappen gaat naar het behoud en onderhoud van de kerken.

Verkoop van een kerkgebouw is vaak noodzakelijk om een kerkgenootschap voort te laten bestaan, meent Van Deutekom. Dat onderschrijft Ton Bernts, directeur van het sociaal-wetenschappelijke instituut KASKI, verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij deed een paar jaar geleden onderzoek naar kerkgebouwen in Nederland. Het gebouw is slechts één van de onderdelen van een geloofsgemeenschap, zegt Bernts. 'Ook voor personeel moet geld zijn, niet alleen voor stenen. Kerkgebouwen zijn soms niet meer geschikt, ongunstig gelegen

of te duur. Verkoop is voor de continuïteit van de kerkgenootschappen soms noodzakelijk.'

De kerken worden meestal verkocht aan de hoogste bidder, en dat leidt vaak tot sloop. Uit het afstudeeronderzoek van Van Deutekom bleek dat sloop in de regel 'minstens acht keer zoveel' oplevert als herbestemming. Vooral als kerkgebouwen op gewilde locaties liggen, is sloop bijna onvermijdelijk. Kerkmakelaar Mickey Bosschert wijst op Amsterdam. 'Daar zijn vrijwel alle kerktorens verdwenen.'

Kerk en staat

Uit respect voor de scheiding tussen kerk en staat, hebben lokale overheden zich lang afzijdig gehouden wanneer een religieus gebouw gesloten of gesloopt werd. Dat moet veranderen, vindt VBMK-voorzitter en tevens burgemeester van Leiderdorp Michiel Zonneville (VVD). 'Gemeenten moeten proactief zijn. Praat met kerken, wijzig bestemmingsplannen als er zich een andere functie aandient. Verleen brandvergunningen, wees creatief.' Vorige maand verscheen een gezamenlijke handreiking van de Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen (VBMK) en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten over religieus erfgoed.

Voor financiële steun van lokale overheden voelt Zonneville weinig. Kerken hebben immers hun 'eigen verantwoordelijkheid'. Hij vindt ook dat kerkbesturen flexibeler zouden moeten zijn bij herbestemming. 'Je hoeft echt niet in elke kerk een lasershow te houden, maar er zijn zat oplossingen om kerken te behouden.' De kerken op hun beurt wijzen naar het rijk. Als het behouden van de kerkgebouwen zo belangrijk wordt gevonden, moet er maar meer subsidie komen, zo redeneren zij. De verantwoordelijke minister Ronald Plasterk (Cultuur, PvdA) wil alleen meebetalen aan het behoud van rijksmonumenten - voor 2009 is zo'n vijftig miljoen euro beschikbaar voor het religieuze erfgoed – juist vanwege de scheiding tussen kerk en staat.